

31. Nâbî'nin Hayriyye'sinde cehalet tasavvuru

Mahmut GİDER¹

APA: Gider, M. (2023). Nâbî'nin Hayriyye'sinde cehalet tasavvuru. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö13), 520-533. DOI: 10.29000/rumelide.1379189.

Öz

Toplumsal problemlerin çözümü ve ideal toplum oluşturma konusunda sorumluluk alan entelektüel gruplardan biri şairlerdir. Hikemî bir eda ile öğretici metinler kaleme alan şairler, ahlaki yozlaşmanın etkilerini azaltmaya, birey ve toplumun kendini bilmesi için farkındalık oluşturmaya çalışırlar. Başta nasihatnâme olmak üzere fütüvvetnâme ve siyasetnâme gibi türlerde eserler kaleme alırlar. Bu meyanda yazılan önemli nasihatnâmelerden biri, hikemî şiir ekolü temsilcilerinden Nâbî'nin *Hayriyye*'sidir. Cehalet olgusu, *Hayriyye*'de müstakil bir bölüm olarak işlenmemiş olmasına rağmen birçok özelliğiyle benzetme ve tasavvurlara konu edildiği için çalışma konusu olarak belirlenmiş ve tematik bir incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışma, kompoze edilirken önce *Hayriyye* mesnevisinin türü olan nasihatnâme hakkında bilgi verilmiş daha sonra cehalet, "Hak olmayan inanç" ve "bilgisizlik hâli" şeklinde kategorize edilmiştir. Genellikle bilgisizlik hâli olarak tasavvur edilen cehaletin, doğru bir biçimde anlaşılabilmesi için karşıt anlamlısı olan ilim hakkında ileri sürülen yaklaşımlar ortaya konulmuş, benzerlik noktasında ilişkilendirildiği kelime ve ibareler alfabetik olarak sıralanmış, vücut bulmuş hâli olan "cahil"e dair yaklaşımlar tespit edilmiştir. *Hayriyye*'de cehalet tasavvurunun doğru anlaşılması için cehaletle kökteş ve ilgili kavramları (cehl, cahil, techîl, ilim, nâdân) içeren beyitler tema ekseninde bağlama uygun olarak şerh edilmiştir. Böylece birey ve toplum için her dönem hayatiyet arz eden sorunlardan biri olan cehaletin, önemi hâiz edebî eserlerden *Hayriyye*'deki yansımaları ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Cehalet, Nasihatnâme, Hayriyye, Nâbî, Klasik Türk Şiiri

The imagination of ignorance in Nâbî's Hayriyye

Abstract

Poets are one of the intellectual groups that take responsibility for solving social problems and creating an ideal society. The poets, who wrote the texts that were taught in a wise manner, tried to undermine the moral degeneration and rise the awareness of person and society. They firstly wrote works like nasihatname, futüvvetname and politicsname. One of the important Nasihatnames written in this context is Nâbî's Hayriyye, which is the representative of wise school poetry. Although the phenomenon of ignorance was not handled as a separate section in Hayriyye, it was determined as a study and subjected to a thematic examination since it was the subject of many analogies and imaginations. While the work was being composed, information was given about the nasihatname, which is the type of Hayriyye masnavi, and then ignorance was divided into categories as "untrue belief" and "state of ignorance". Ignorance which was generally described as the state of illiteracy in order to understand it correctly, approaches put forward about knowledge which is the antonym of ignorance, and the words and phrases which were associated with ignorance in terms of similarity

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Bingöl, Türkiye), klasiksiir@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0874-4712 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 28.08.2023-kabul tarihi: 23.10.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1379189]

listed alphabetically and approaches about ignorant person who is the incarnate of ignorance were identified. In order to understand the concept of ignorance correctly in Hayriyye, ignorance a cehaletnd related concepts (ignorance, ignorant, accuse of ignorance, knowledge, uninformed) are annotated in accordance with the context of the content of the couplets. Thus, the importance of ignorance, which is one of the problems that are vital for individuals and society, its reflections in Hayriyye, were seth forth that are among the important literary works.

Keywords: İgnorance, Nasihatnâme, Hayriyye, Nâbî, Classical Turkish Poetry

Giriş

Birbirlerini karşılayan sözcükler olarak cehalet ve cehl; bilgisizlik, haberi olmamak, akılsızca hareket etmek, sert davranışlı ve saldırgan olmak (Karagöz vd., 2006:86), görgüden yoksun olmak, bozgunculuk, bilgisizce işlenen fiil anlamlarına gelmektedir (Yılmaz, 2003:182). Ebu'l-Bekâ (öl. 1683), cehaleti “bilinmesi gereken bir şeyi bilmemek” ve “gerçeğe uymayan bir şeye kesin olarak inanmak” şeklinde kategorize etmiştir. Gerçeğe uymayan bir şeye inanmak, yanlış doğru kabul etme anlayışının yanı sıra kişinin bilgisizliğinin farkında olmadığını göstermektedir (Yılmaz, 2003:182). Cehalet, dinî kaynaklarda genel olarak “ilim” ve “hikmet” sözcüklerinin karşıt anlamlısı olarak kullanılsa da Cahiliye döneminde bilgisizlikten çok “azgınlık”, “bedevilik” ve “arzuların etkisinde kalma” şeklinde anlaşıldığı için “yumuşak huylu” ve “ihtiyatlı” anlamlarına gelen “hilim” sözcüğünün karşıt anlamlısı olarak kullanılmış, böylece ahlak terimi olarak da değerlendirilmiştir (Çağrı, 1993:218).

Klasik Türk şairlerinin çoğu, dönemin medreselerinde eğitim aldığı için belagat ilminin yanında dinî ilimlerde de derinleşmişlerdir. Dolayısıyla edebî metin yazarken bu ilimlerden yararlanmışlardır. İslam inancının temel kaynakları Kur'ân-ı Kerim ve hadistir. Cehalet kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de kökteşleri ile birlikte toplamda 24 ayette geçmektedir (Yılmaz, 2003:181)². “Bilmeme” ve “tanımama” anlamlarının yanı sıra “İlahî iradeye uymayan bireysel ve toplumsal her inanç, söz ve davranış” da cehalet olarak telakki edilmiştir. Kişinin görünen eşya ve olayların arkasındaki ilahî iradeyi anlayamaması, kâ'inatı kevnî ayet olarak görememesi, dinî gerçekleri idrak edememesi, iradesini yitirmesi, şirk, küfür, nifak, isyan ve zulme dalması, yaratılanlara karşı kötü davranması Kur'ân-ı Kerim'de cehalet kaynaklı davranışlar olarak görülmüştür (Karagöz vd., 2006:86).

Kur'ân-ı Kerim'in nazil olan ilk ayetinin “oku” emri ile başlaması ve surelerden birinin adının “Kalem” olması İslam'ın ilme verdiği önem bağlamında değerlendirilmelidir. Yaratan ve onun kudretinin yansıması olan yaratılan ancak ilim ve hikmet ile doğru bir biçimde anlaşılır. “Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.” (Fâtır, 35/28)³ ayetinden anlaşıldığı üzere bilmek/tanımak, doğru bir biçimde anlama ve ona göre davranış geliştirme konusunda belirleyicidir. Bilgi, dönüştürücü bir güç olduğu için kişinin farkındalığını diri tutar ve gaflete düşmesini engeller. “Yaptığı işin mahiyetini bilmeme” gaflet hâli olup davranışa dönüştüğünde, cahiliye yaşantısının yansımalarından olur. Bu durum yaşam biçimine dönüşüp toplum nezdinde kanıksanarak normalleştiğinde ise Kur'ânî tabirle cehaletin en koyu/kesif hâli yaşanır: “Onlar, koyu bir cehalet içerisinde kalmış gafillerdir.” (Kur'ân-ı Kerim, Zariyat, 51/11).

² Bu ayetlerden birkaçı alfabetik olarak şöyle sıralanabilir: A'râf 7/138, Ahzâb 33/33, Âl-i İmrân 3/154, Bakara 2/67, En'am 6/54, Hûd 11/29, Kasas 28/55, Mâide 5/50, Mü'minûn 23/63, Neml 27/55, Nisâ 4/17, Yûsuf 12/33.

³ Çalışmada kullanılan ayet mealleri, Hayrettin Karaman vd. tarafından hazırlanan *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâlî* adlı eserden alınmıştır.

Hız. Peygamber, bilgisizlik ve İlahî düsturlara uymama ekseninde şekillenen cahiliye yaşantısını benimsemediği için Hira'ya sığınmıştır. İnsan fitratına aykırı olan cahiliye yaşantısı, ilim ve hikmet temelli bir mücadele ile asr-ı saadet yaşantısına dönüşmüştür. Vahyin aydınlığında şekillenen bu yaşantının kökleşmesinde Hız. Peygamber'in suffe mektebini açması ve Müslümanların toplandıkları yerler olan camileri vaaz kürsüleri aracılığıyla medreseye dönüştürmesi etkili olmuştur. Bedir Savaşı'nda esir düşen müşriklerin özgür kalabilmeleri için ileri sürdüğü "her on Müslüman'a okuma yazma öğretme şartı", onun ilme verdiği önemin, cehaleti yenme kararlılığının anlaşılması konusunda önemi haiz tasarruflarındandır.

Peygamberlerin varisleri olarak görülen âlimler, ilimde derinleşmeyi Müslüman toplumlar için önemli bir şart olarak görmüşlerdir. Birçok bilim dalında insanlığa büyük hizmetlerde buldukları gibi cehaletin toplum için ne büyük bir kötülük olduğunu ifade eden sözler söylemişlerdir. "Her şey bir şeydir; cahil hiçbir şey değildir." (Bağhoğlu, 2021:394) sözü, bu konudaki yaklaşımı özetleyen paradoksal ifadelerdendir.

1. Nasihatnâme

Nasihatnâme, birey ve toplumu ahlaki açıdan kemale ulaştırmak ve olgun insan tipini yetiştirmek amacıyla yazılan öğretici metinlerdendir. Bu metinlerde öğüt doğrudan verildiği gibi kıssadan hisse çıkarma yoluyla da verilir (Aça vd., 2012:403). Geçmişten günümüze gerek ideal toplum oluşturma amacı gerekse devlet kurumları ve insan ilişkilerinde yaşanan ahlaki çözümler hasebiyle sorumluluk bilinci yüksek düşünürler, öğretici metinler yazmıştır. Bu metinlerde genellikle öğretici/hikemî bir eda kullanılmıştır. Toplumun yaşam tasavvurunu belirleyen, bilgelik, felsefe gibi anlamlara gelen hikmet, ahlak ve din kaynaklı düşünce anlayışıdır. Batı hikmetinin kaynağı akıl ve felsefe iken Doğu hikmetinin kaynağı duygu ve dinî metinlerdir (Mengi, 2021:XI-XIII). İslam medeniyetine ait bir kavram olarak hikmet, derin kavrayış ve bilgi, nübüvvet, sır ve öğüt gibi tefekkür merkezli bir anlayışla tanımlanmıştır (Yorulmaz, 1996'dan akt. Pulat, 2017:24). İslami düşünce ekseninde şekillenen Arap, Fars ve Türk edebiyatlarına ait hikemî metinlerde ileri sürülen duygu ve düşünceler, ayet ve hadis iktibasları ile temellendirilmiştir.

Klasik Türk edebiyatında nasihatnâmelerin de içinde olduğu öğretici metinler büyük bir iltifat görmüştür. Feridüddin Attar'ın *Pendnâme*, Sa'dî'nin *Bostan* ve *Gülistan*, Genceli Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*, Emir Keykavus'un *Kâbusnâme*, Beydabân'ın *Kelile ve Dimne* isimli eserleri nasihatnâme türünü besleyen kaynak eserlerdir (Aça vd., 2012:403). Türk edebiyatında Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*, Edib Ahmed Yüknêkî'nin *Atabetü'l-Hakayık*, Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet*, Mevlana'nın *Mesnevi-i Ma'nevî*, Yunus Emre'nin *Risaletü'n-Nushiyye*, Âşık Paşa'nın *Gariþnâme*, Hamdullah Hamdî'nin *Pendnâme-i Hamdî*, Kemal Ümmî'nin *Kırk Armağan*, Hatiboğlu'nun *Ferahnâme*, Elvân-ı Şirâzî'nin *Gülşen-i Râz*, Güvâhî'nin *Pendnâme*, Aydınli Murâdî'nin *Pend-i Ricâl* bu türün önemli eserleri olarak görülebilir. Bu nasihatnâmeler içinde Ahmedî Dâî'nin *Vasiyyet-i Nûşîrevân* ve Sünbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye*'sinde çocuklar/gençler muhatap alındığı için bu eserler, konu bakımından Nâbî'nin *Hayriyye*'si ile aynı kategoride değerlendirilebilir (Aça vd. 2012:403-410).

Hikemî bir eda ile yazılan nasihatnâmelerden biri *Hayriyye*'dir. Kendisini başta ailesi olmak üzere toplumuna ve milletine karşı sorumlu hisseden ve "tefekkür şiiiri" (Kaplan, 2015:V) çağırını açan Yusuf Nâbî (öl. 1712), Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarıyla hızla çöküşe doğru gitmesinden duyduğu ıstırap hasebiyle entellektüel bir duruş ortaya koymuştur (Kaplan, 2015:149). Böylece 7 yaşındaki oğlu Ebü'l-

Hayr Mehmet Çelebi adına *Hayriyye* mesnevisini kaleme almıştır. Bu mesnevide oğlunun şahsında görmek istediği ideal gençlik/insan tipinin oluşması hususunda evrensel mesajlar içeren öğütler yazmıştır. *Hayriyye* tarihî bir vesika olma, devrinin iç yüzünü ve sosyal hayatını yansıtmaya gibi özelliklerinden ötürü, Türk-İslam düşüncesinin ana hatlarını yansıtan önemli haiz eserlerden biri olarak değerlendirilebilir (Pala, 2017:5).

Manzum bir nasihatnâme olan *Hayriyye*'de iyilik ve kötülüğün ölçülerini belirleme konusunda referans alınan ana kaynaklar Kur'ân-ı Kerim, hadis ve tasavvuftur. Besmele ile başlayan *Hayriyye*'de kelime-i şehadet, namaz, oruç, hac, zekât gibi temel dinî konular; heva ve hevesi terk etme, nefsi engelleme, tok gözlülük, riyadan kaçınma, dünya sevgisini terk etme, ilahî aşka yönelme gibi tasavvufî konular; kanaat, cömertlik, hayâ, tevazu, ilim öğrenmenin gerekliliği gibi olumlu davranışlar; cimrilik, bozgunculuk, yalancılık, kıskançlık, akrabalarla ilişkiyi kesmenin sakıncaları gibi genel ahlaki öğütler uzun hayat tecrübesinden yararlanılarak işlenmiştir (Kaplan, 2015:65-68).

2. *Hayriyye*'de Cehalet Tasavvuru

Cehalet, milletlerin varoluş mücadelesinde engelleyici önemli sosyal bir olgu olarak kendini gösterir. Bireysel anlamda çağı doğru okuyamama, toplumsal anlamda ise her çağın taşıyıcı kolunu olan ilim ve irfandan mahrum kalma gibi sonuçlar doğurur. Önemli bir problem olarak görülen cehalete düşme durumu, klasik Türk şairleri tarafından da sorun olarak görülür ve muhatap/toplum bu hususta uyarılır.

Klasik şiirde cehaletin benzetme ve nitelemelerle olumsuz tasavvurlara konu edildiği görülmektedir. Hüseyin Güfta'nın *Divan Şiirinde Cehalet* adıyla yayımladığı kitabında bu konu detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Çalışmada *cehalet*; *ateş*, *azap*, *bela*, *cehennem*, *cellat*, *dev*, *faydasız azık*, *gölge*, *hastalık*, *karanlık*, *keçe*, *kemik*, *kılıç*, *kir*, *kuyu*, *küfür*, *meyvesiz ağaç*, *neşter*, *ölüm*, *perde*, *tuzak*, *vadi*, *yabani ot*, *zincir* gibi birçok somut ve soyut kavramla tavsif edilmiştir (Güfta, 2011:20-36).

Aynı çalışmada bilgi ve marifetten yoksun anlamına gelen cahilin kişilik çözümlemesi, fiziksel ve ruhsal özellikleri yansıtılmak suretiyle ortaya konulmuştur. Bu bağlamda cahil tipi başta “bilgisiz” olmak üzere ahmak, akli kıt, bencil, cehennem ehli çehreli, cimri, değersiz, deli, çirkin suratlı, edepsiz, fitneci, gafil, gösterişe düşkün, güvenilmez, hadsiz, Hak'a asi, hırsız, hırslı, inatçı, insanlıktan mahrum, kaba, kalbi kara, kaygısız, kendini bilmez, kıymet bilmez, kibirli, kindar, müfteri, münkir, nankör, öfkeli, sabırsız, sır tutmaz, şiirden anlamaz, taklitçi, uzlaşmaz, zalim, uğursuz gibi vasıflarla tarif edilmiştir (Güfta, 2011:157-203).

35 bölümden oluşan *Hayriyye*'de cehalet müstakil bir bölüm olarak işlenmemiştir. Eserin muhtelif bölümlerinde cehalet hakkında değerlendirmelerde bulunulmanın yanı sıra “Matlab-ı Dâniş-i Envâ'-ı 'Ulûm” (Çeşitli İlimleri Öğrenme) bahsinde, ilim öğrenmenin gerekliliğine yönelik öğütlerde bulunulurken ilimle mukayese edilen cehaletin doğurduğu kötü sonuçlar yer yer örneklerle somutlaştırılarak ifade edilmiştir.

2.1. Cehaleti olumsuzlamının yolu olarak ilmin yüceltilmesi

Divan şiirinde genellikle derinliği ve genişliği bakımından *denize*; kıymet/değer açısından ise *hazineye* benzetilen ilim, yoğun bir biçimde işlenmiştir. Hüseyin Güfta'nın *Divan Şiirinde İlim* çalışmasında ilim kavramının divan şiirindeki yansımaları detaylandırılarak ele alınmıştır. Kaynakları akıl, beş duyu, gönül, ilham, rüya ve vahiy olan ilim, (Güfta, 2004:23) divan şiirini süsleyen, sağlamlaştıran, muteber

kılan ve ebedileştiren dinamik olduğu için bu geleneğin varlık sebebi olarak telakki edilmiştir (Güfta, 2004:511).

Bir düşünce veya kavramı etkili bir biçimde ifade etme ve anlamlandırmanın önemli yollarından biri karşıtlıklardan yararlanmaktır. Karşıtlık, “*varlıkların yaratılarak çeşitlenmesinden ve bu çeşitli varlıkların evrensel çekim kurallarınca birbirleriyle temasları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu çokluk ve çeşitliliği ‘kesret’ terimiyle ifade ediyoruz. Eğer çeşitlilik sona ererse, zıtlıklar ortadan kalkar.*” (Yıldırım, 2003:128).

Bir kavram veya düşünce kullanılmadan onun karşıt anlamlısı yüceltildiğinde kendisi değersizleştirilmiş olur, değersizleştirildiğinde ise yüceltilmiş olur. Dolayısıyla kelime, karşıt anlamlısıyla kullanılmadan da doğrudan veya dolaylı olarak karşıtlık ilgisi kurabilir.

Nâbî, her şeyin zıddı ile anlaşılabilceğini düşünmektedir:

*Agniyâ âyinesidir fukarâ
Zıdd ile münkeşif olur eşyâ⁴ (B.222)*

Dolayısıyla Nâbî'nin cehalet tasavvurunun anlaşılmasında ilim hakkındaki yaklaşımları önem arz etmektedir. Varlığın süsü (B.288), ilahî sofra ve ihsan olarak görülen (B.289) ilim, *Hayriyye*'nin muhtelif bölümlerinde yüceltilmiş “Matlab-ı Dâniş-i Envâ'-ı ‘Ulûm” (Çeşitli İlimleri Öğrenme) açıklamasıyla başlayan kısımda müstakil bir bölüm olarak işlenmiştir. Bu durum, Nâbî'nin ilme verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. *Hayriyye*'de ilim öğrenmenin gerekliliği ve gerekçesi, kişiye kattığı değer ile temellendirilmiştir. Akabinde ilim öğrenme sürecinde çabanın önemi, ilimde çeşitlilik, derinleşme, şekilde kalmayıp öze inme gibi konular ele alınmıştır. Cehaletin karşıt anlamlısı olan ilmin ve cahilin karşıt anlamlısı olan âlimin *Hayriyye*'nin birçok yerinde yüceltildiği görülmektedir.

İlim öğrenme, kişiye değer katan varoluşsal araçlardan biri olduğu için gerekliliği tartışılmazdır. *Hayriyye*'de ilim öğrenme sayesinde, kişinin iyilik ve kötülüğü ayırt etme kabiliyeti elde edebildiği (B.294), İlahî sıfatların en yücesiyle vasıflandığı (B.283), karşıtlıklarla yaratılan kâinatı doğru bir biçimde anladığı (B.21), devlet yöneticisi ve halkın ihtiyaçlarını giderecek donanımına sahip olduğu (B.307), saygınlık (B.82), ağırbaşlılık, huzur ve yücelik gibi hasiyetler elde ettiği (B.290) ifade edilmiştir. “İlim, su ve çamurdan zuhur edince melekler ona secde etmekle emrolundu” ifadesinde Âdem'in/insanın yaratılışına telmihte bulunmanın yanı sıra ilim insan ile özdeşleştirilmiştir. İnsan bilinçli varlık olduğu için sorumluluk alır; bu da onu cin ve meleklerden üstün kılar. Bu bilinci geliştiren, insanın varoluşunu doğru bir biçimde anlamlandıran ve öğrenilmesi gereken taşıyıcı güç ilimdir:

*Âb u gilde idicek ilm zuhûr
Secdeye oldı melâ'ik me'mûr (B.17)*

Klasik metinlerde bir değer veya kavramın önemi ifade edilirken başvurulan yollardan biri Kur'ân-ı Kerim'den iktibas yapmaktır. *Hayriyye*'de ilmin önemi anlatılırken İslam inancının bu temel kaynağı referans alınmıştır. Tâhâ suresinin 114. ayetinde geçen “*Rabbi zidni ilmen*” (Rabb'im ilmimi arttır) ayeti, kısmen alıntılanarak oluşturulmak istenen ideal kişiliğin, Allah'ın yardımıyla ve ilim öğrenmekle gerçekleştirilebileceği düşünülmüştür:

⁴ Çalışmada kullanılan beyitler, İskender Pala tarafından hazırlanan “Yusuf Nâbî Hayriyye” adlı eserden alıntılanmıştır.

İlm için oldu şeh-i hutta-i nûr

“Rabbi zidnî” talebiyle me'mûr (B.286)

Klasik edebiyatın önemli kaynaklarından biri Hz. Peygamber'in sözleridir. *Hayriyye*'de ilim öğrenmenin gerekliliği Hz. Peygamber'in hadisleri ile desteklenmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in buyurduğu “İlim öğrenmek farzdır” (B.284), “Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz” (B.285), “İlim Çin'de dahi olsa alınır” (B.297) hadisleri iktibas edilmiş; “Kapısının Peygamber damadı olduğu ilim şehri bul” (Pala, 2017:69) emir ifadesiyle de ilimde derinleşen ve bu yönüyle Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olan Hz. Ali'nin rol-model alınması konusunda gönderme yapılmıştır:

Bulagör öyle [m]edîneye vüsûl

Ki kapısı ola dâmâd-ı Resûl (B.287)

İlim öğrenme konusunda taşıyıcı güç çabadır. *Hayriyye*'de ilim çaba olarak görülmüş (B.280) ve çaba olmadan ilmin öğrenilemeyeceği ifade edilmiştir. İlmin çaba ile özdeşleştirilmesi anlamlıdır. Zira ilim için ortaya konan çaba ve çekilen zorluk, bireysel/toplumsal fayda sağladığı için nimet-külfet dengesi sağlanmış olur:

Bulamaz ilm bilâ-sa'y vüçûd

Bir gitse biri olur nâ-bûd (B.282)

İlmin önemli özelliklerinden biri sınırsız oluşu diğeri ise çeşitliliktir. Ana hatlarıyla aklî ve naklî olarak kategorize edilen ilimlerin sınırı yoktur. *Hayriyye*'de geçen “ilimlerin sonu gelmez” (B.309) ifadesi ve “ilimde çeşitlilik gerekli olduğundan onunla donanmak gerekir” ifadeleri, bu yaklaşımı desteklemektedir. Sonsuz olan ve çeşitlilik arz eden ilimde kişinin kendisini yeterli görmesi, ilmî açıdan yenilememesi ve çok yönlü olarak yetiştirmemesi düşünülebilecek önemli yanılığlardır:

İlmün envâ'i ile ol mâlî

Belki lâzım gele isti'mâlî (B.295)

Allah kâinatı belirli bir ölçü ile yarattığından birçok uğraşta olduğu gibi ilim öğrenilirken de ölçülü hareket edilmelidir. *Hayriyye*'de her türlü ilim öğrenilmeli ancak kullanılmamalı (B.316) uyarısı yapılır ayrıca uygulanmayan ilmin fayda vermediği (B.315), sarf, nahiv, Arapça (B.314); fikhın ibadet kısmı, hadis ve tefsirin öğrenilmesi gerektiği (B.317); felsefe vadisinden kaçınılması gerektiği ileri sürülmüştür. Felsefe ve kelam, kişiyi gereksiz tartışma ve çekişmelere dâhil ettiği ve pratikten çok nazarî ilimlerden olduğu için öğrenilmesi murat edilmemiştir:

Matlabun eyle meâlî-i umûr

Vâdî-i felsefeden eyle ubûr (B.305)

Şekil-öz hususu, divan şiirinin önemli tartışma konularındandır. İlim öğrenilirken de şekilden çok mana önemsenmiştir. İlim öğrenilirken şekilde kalma durumu, tek kanatla uçmaya çalışmak (B.311) olarak hayal edilmiş; “ilmin dış kabuğunda kalma, manaların özüne ulaşmaya çalış” (B.310), “yürünüp geçilen yer, evin dışı; oturup durulacak yer ise evin içidir” (B.312), “denizin sahilinde değil derinlerinde inci olur, cevher istiyorsan derinine dal” gibi hatırlatmalarla öz veya öze inmenin önemi ve gerekliliği vurgulanmıştır:

Sâhil-i bahrde olsun mu le'âl

Gevheri ister isen ka'rına dal (B.313)

Hayriyye'de cehâlet genel olarak "Hak olmayan inanç" ve "bilgisizlik hâli" anlamlarına gelecek şekilde teşbih ve tasavvurlara konu edilmiştir.

2.2. Hak olmayan inanç

Çoktanrıçılık inancı veya putlara tapma, tevhidî dinlerde batıl inanç olarak görülmüştür. Tevhit inancını benimseme konusunda yerine getirilmesi gereken ilk şart, kelime-i şehadet getirmektir. Kelime-i şehadet, "Allah'tan başka ilâh bulunmadığına, Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna inanmayı ve bunu sözle belirtmeyi ifade eden bir terkiptir." (Çelebi, 2019:36). *Hayriyye*'de şehadet inancı, cehalet ölüsüne derman bağışlayan şifa terkibi olarak telakki edilmiştir. Böyle bir yaklaşımda cehalet, ölüm ile özdeşleştirilmiştir. İslam inancına göre hayat iman ile anlam bulduğundan Hak yoldan sapanlar diri olsalar dahi "sağır, dilsiz ve kör" (Kur'ân-ı Kerim, Bakara, 2/18) olarak telakki edilmiştir. Bu bağlamda hidayete erme, hayat bulmak; cehalette kalma ise yaşayan ölüye dönüşmek şeklinde anlaşılabilir:

*Bu şehâdetdür o terkib-i şifâ
Ki ider mürde-i cehli ihyâ (B.130)*

Hayriyye'de tezat sanatından yararlanılarak Hak'ın cehaleti, ölüm; ilmi ise hayat olarak gördüğü dolayısıyla cahillerle hemhâl olunmaması gerektiği ifade edilmiştir. Dostluk, ortak paylaşımlar etrafında şekillendiği için kişinin sosyal kimliğinin, ruhsal çözümlenmesinin anlaşılması konusunda belirleyici olan ölçülerden biri dostlarıdır. Âlim bir insanla kurulan dostluk, kişiyi ilim meclislerinin müdavimi kılarak hayatına anlam katarken; cahillerle kurulan dostluk kişinin amaçsız ve anlamsız bir biçimde yaşamasına sebep olur:

*Cehle Hak mevt didi 'ilme hayât
Olma hem-hâl-i gürûh-ı emvât (B. 293)*

2.3. Bilgisizlik hâli

Maddi ve manevi anlamda insanın tekâmülüne katkı sağlayan önemli olgulardan biri ilimdir. Kur'ân-ı Kerim'de "bilenlerle bilmeyenlerin bir olamayacağı" (Kur'ân-ı Kerim, Zümer, 39/9), "kendilerine ilim verilenleri -ahirette- derecelerle yükselttiği" (Kur'ân-ı Kerim, Mücadele, 58/11) ifade edilerek ilmin insanın dünya hayatının yanı sıra ahiret hayatına da değer katacağı vurgulanır. *Hayriyye*'de her şeyin ilminin cehaletinden güzel olduğu, ilim talep edilirken utanılmaması ve ehlinden öğrenilmesi gerektiği belirtilir. Bu yaklaşımla bilgi alınacak kişinin liyakat ehli olması, utangaçlığın öğrenme sürecinde kişi için dezavantaja dönüştüğü, ilim-cehalet karşılaştırması yapılarak anlatılır:

*İtme 'âr öğren okı ehlinden
Her şeyin 'ilmi güzel cehlinden (B.298)*

İslam inancına göre Allah, ilmi dileyene verir. Yani ilim talep etme konusunda kişinin şahsi istek ve çabası önemlidir. *Hayriyye*'nin "Der-Beyân-ı Şeref-i Hulk-ı Hasen" (Güzel Huyun Şerefi Hakkında) bahsinde, Allah'ın layık gördüğü için Ebü'l-Hayr'a ilim cevherini bağışladığı; ona ise cehaleti uygun bulunduğu ifade edilmiştir. "O" kişi zamiri ile hangi müşahhas varlığın kastedildiği belli değildir. Söz konusu kişinin gerek ilim öğrenme konusunda iştiağının bulunmaması gerekse Allah'ın cehaleti ona uygun bulması yaklaşımından ötürü ötekileştirilen genel cahil tipi karşıladığı düşünülmektedir:

*Cevher-i 'ilmi iden sana 'atâ
'İlmi görmüş anı da cehle sezâ (B.622)*

Ancak bu tipin de cahilliğinden ötürü suçlanmaması gerektiği konusunda Ebü'l-Hayr uyarılmıştır:

*Eyeleme kimseyi kat'an te[ch]il⁵
İtme mahlûk-ı Hudâ'yı tahcîl (B.620)*

*Hayriyye'*de cehalet, daha çok “bilgisizlik hâli” olarak tasavvur edilmiş, teşbih yoluyla aşağıdaki kavram ve durumlarla ilişkilendirilmiştir:

2.3.1. Belâ zindânı

Cehaletin özdeşleştirildiği mekânlardan biri belâ zindanıdır. Zindan, cezalandırma mekânıdır. Kapalı, dar ve karanlık olan bu mekânda insan tecrit edilmek suretiyle te'dip edilir. Zindanın bela sözcüğü ile vasıflandırılması anlamlıdır. Bela, içinden çıkılması zor durum; zindan ise içinden kurtulmanın imkânsız olduğu mekândır. Bela istenmez, ancak çeşitli sebeplerle insanı bulabilir. İnsanı bela zindanına düşüren durumların başında bilgisizlik gelir. *Hayriyye'*de, cehalet, içine düşenlerin kurtuluş imkânı bulamadığı bela zindanı olarak hayal edilmiştir. İçinden çıkılması güç olan böyle bir hâl kişiyi edilgenleştirerek dert ve tasaya sürükler:

*Cehldür âdeme zindân-ı belâ
Ki düşenler göremez rûy-ı rehâ (B.303)*

2.3.2. Ölüme sebep olan neşter

“Hikmet ve Tıbbın Gerekliği” bahsinde hekim cehaleti hakkında değerlendirmelerde bulunmuş, cehalet neşter ile özdeşleştirilmiştir. Hekimler, hastalara ilacı tedbirli bir biçimde ve araştırmalar sonucunda vermeli ki cehaletle insanın mizacını bozmamalıdır. Mizaç, “insan vücûdunu meydana getiren bütün unsurların tam bir uyum içinde görev yapması sebebiyle ortaya çıkan sağlıklı durumdur” (Ayverdi, 2005:snb). Derin ilim ve uzun tecrübe gerektiren meslek gruplarından olan hekimlikte uygulanan yanlış bir tedavi, hastanın mizacını bozacak sonuçlar doğurabildiği için bu alanda yapılacak olası bir hata cehalet olarak değerlendirilmiştir:

*İde tedbîr ü tecerrüble 'ilâc
İtmeye cehl ile ifsâd-ı mizâc (B.1546)*

Zamanın hekimlerini vücudun yapısını bilmeyecek derecede cahil gören Nâbî, eğitim kurumlarında yaşanan yozlaşmayı ve görevlendirmelerde liyakatin esas alınmamasını tenkit eder:

*Böyledür şimdi tabîbân-ı zamân
Ekseri câhil-i hâl-i ebdân (B.1574)*

Bunun yanı sıra hekimlik işinde sanılarıyla hareket etme ve işi ehlinden öğrenmeme cehaleti hasebiyle hastaların ölümüne sebep olunduğu ifade edilmiştir. Bu durum, pratiğe dökülmeyen ve ehlinden

⁵ Beyitlerin alıntılandığı çalışmada, “techîl” kelimesi, “tehcîl” şeklinde yazılmıştır. Bu kelimenin imlâsı için Mahmut Kaplan tarafından hazırlanan *Hayriyye-i Nâbî* adlı çalışmanın 227. sayfasına bakınız.

öğrenilmeyen bilginin kişiyi büyük veballer doğuran sonuçlarla karşı karşıya bırakabilen cehalete sürükleyebilir:

Zu'mı var öğrenemez ehlinden

Öldürür hastaları cehlinden (B.1563)

Neşter, ameliyatlarda cerrahlar tarafından vücudu kesmek ve yarmak için kullanılan sivri uçlu keskin bıçaktır (Ayverdi, 2005:snb). *Hayriyye*'de cehalet neştere benzetilmiştir. Bu neşter, ölüme sebebiyet verme ve kan dökme özelliklerine sahiptir. Böyle bir tavsifte hekimin insan sağlığına zarar verebilecek ameliyeleri cehalet olarak telakki edilmiştir:

İtmeye neşter-i cehli hûn-rîz

Olmaya râh-zen-i 'ömr-i 'azîz (B.1549)

2.3.3. Utanma ve şaşırmanın mayası

Utanma; eleştirilme, kınanma endişesiyle kişinin çekingen davranması ve mahcubiyet duyması anlamına gelirken; şaşkınlık, beklenmedik/sıra dışı olaylar karşısında yaşanan irkilme, boşlukta kalma, ne yapacağını bilememe hâlidir. Bilgili insanlar geniş bir dünya görüşü ve perspektife sahip oldukları için olay ve durumlar karşısında mutedil bir yaklaşım içinde olurlar. Kur'ân-ı Kerim'de hak yoldan sapanların hali tasvir edilirken kullanılan tasvir ibarelerinden biri "şaşkın şakın dolaşma"dır (Kur'ân-ı Kerim, Mâide, 5/26). *Hayriyye*'de cehalet; utanma ve şaşırmanın mayası olarak görülmüştür. Ebü'l-Hayr'ın şahsında ideal insan tipinin yüceltiği mesnevîde utanma ve şaşırma hâllerinin yaşanmaması adına ilimle donanılması gerektiği vurgulanmıştır:

Cehldür mâye-i şerm ü haclet

Cehldür mevrîs-i zell ü nekbet (B.302)

2.3.4. Yokluk

Varlık, mevcudiyet, var olma durumu anlamına gelirken; yokluk, yok olma durumu, hiçlik demektir. Birbirine karşı olan bu iki kavramın insan hayatındaki yansımaları ilim ve cehaletin yansımaları kadar keskindir. *Hayriyye*'de, ilim bütünüyle varlığın, cehalet ise yokluğun kaynağı olarak tasavvur edilmiş ve karşıt olan bu iki kavramın insan hayatında birlikte mazhariyet bulamayacağı ifade edilmiştir. Bir olgu başka bir olguyu anlamsızlaştırıyorsa/işlevsizleştiriyorsa bunlar karanlık ve aydınlık gibi konumlandırılabilir. İlim, kişinin varoluş mücadelesinde taşıyıcı güç iken, cehalet yok oluşunu kaçınılmaz kılar. İdeal insanın tercihinin varoluşu sağlayan ilimden yana olması beklenen durumdur:

Cehldür mahz-ı 'adem 'ilm vücûd

Hiç berâber mi olur bûd u ne-bûd (B.304)

2.3.5. Zillete düşüren ve kötülüğü davet eden hâl

Aşağılanma ve aciz bırakılma anlamına gelen zilletle fitrata ve genel ahlak kurallarına aykırı davranış anlamına gelen kötülük, *Hayriyye*'de cehalet kaynaklı hâller olarak görülmüştür. Bilgi eksikliği başlı başına zillete düşme sebebidir. Bilgisiz insanlar, bir davranışın süreç ve sonucunu hesaba katmadan hareket ettikleri için zillete düşmeyi problem olarak görmedikleri gibi söz konusu davranışın genel ahlak kurallarına uygun olup olmamasını da önemsemezler. Dolayısıyla kötülüğü normalleştirmekle

yetinmeyip iyilik olarak da telakki edebilirler. Nâbî'nin ideal insan tipinden beklediği tavır, izzet sahibi olması ve iyiliği ikame etmeyi yaşam biçimi olarak benimsemesidir:

Cehldür mâye-i şerm ü haclet

Cehldür mevrîs-i zell ü nekbet (B.302)

2.3.6. Zincir

Osmanlı'da idari yapı, merkez ve taşra şeklinde teşkilatlandırılmıştır. İstanbul, merkez teşkilatının mihver mekânı olarak marifet ve kültür merkezi iken; taşra, ilim ve kültür faaliyetlerinin icrası başta olmak üzere birçok alanda merkezin gerisinde kaldığı için mahrumiyet mekânı olarak değerlendirilebilir. Osmanlı padişahlarının bilim insanlarını koruması İstanbul'un teveccüh edilen mekâna dönüşmesini kaçınılmaz kılmıştır. *Hayriyye*'de "Der-Beyân-ı Şeref-i İstanbul" bahsinde İstanbul-taşra karşılaştırması yapılırken marifetten yoksun kalan taşrada; bilgi, marifet, ilim ve olgunluk gibi değerlerin yerini para ve malın aldığı ifade edilmiştir:

Kalmamış şimdi hele zerre kadar

Taşra yirlerde ma'ârifden eser (B.410)

Neye yarar var iken para vü mâl

Dâniş ü ma'rifet ü 'ilm ü kemâl (B.414)

Ayrıca Hak onları cehalet zincirine bağlamış olmasaydı, zapt edilmelerinin mümkün olmadığı savunulmuştur. Zincir, te'dip veya disipline edilmek istenen bir suçlunun zapt edilmesi için kullanılan araçtır. Hapishane ve zindan gibi cezalandırma mekânları, kişinin hareket kabiliyetini sınırlandırır. Zincir, cehalet ile özdeşleştirilerek bedevî kültürde yetişen taşra insanını bir arada tutan olumsuz güç olarak tasavvur edilmiştir:

Kimse zabt eyleyemezdi mutlak

Cehl zincirine bend itmese Hak (B.421)

2.4. Cehaletin vücut bulmuş hâli: cahil

Bir olgu veya kavramın doğruluğu veya yanlışlığı genellikle davranışa dönüştüğünde anlaşılır. Cehaletin birey ve toplumdaki yansımalarının anlaşılması konusunda irdelenmesi gereken hususların başında cahilin (ism-i fâil) davranışları gelir. Cahil, cehaletin vücut bulmuş yani somutlaşmış hâlidir. Nâbî'nin cehalet kavramına yaklaşımı, cahil tavrına dönük eleştirilerinden de anlaşılmaktadır. *Hayriyye*'de cahil için kullanılan sıfat ve yakıştırmalar; âlim geçinme, âlimin yerini tutma çabası içinde olma, bilgiye ulaşma çabası içinde olmama, başkasının yolunu kesme, beyanını yemin ifadesi ile inandırıcı kılma/kuvvetlendirme çabası içinde olma, eşekten beter, makam ile değer/yücelik elde edeceğini düşünme, tartışma adabını bilmeme şeklinde sıralanabilir.

"Âlim geçinme" cahil davranışı olarak değerlendirilmiştir. İlim klasik metinlerde başta deniz olmak üzere çeşitli mücessem varlıklara benzetilmiştir. *Hayriyye*'de ilim, sahili olmayan bir deniz olarak hayal edilmiş ve bu denizde âlim geçinme durumu cehalet olarak görülmüştür. İlim-deniz ilişkilendirmesinde kullanılan sıfatların başında, derinlik, sınırsızlık ve sonsuzluk gelir. Dolayısıyla kişinin bilgisi ne kadar fazla olsa da âlim geçinmemelidir. Âlim geçinmek, egoyu tatmin etmeye, riyakârlığa matuf cahil davranışı olarak da değerlendirilebilir:

‘İlm bir lücce-i bî-sâhildür

Anda ‘âlim geçinen câhildür (B.292)

Hayriyye'nin giriş kısmında bütün varlıkların derece/rütbelere ayrılacak şekilde yaratıldığı ifade edilmiştir:

Rütbe rütbe olup envâ‘-ı enâm

Derecât ile zuhûr etti nizâm (B.20)

Nâbî, eşya ve varlığı hikemî olarak anlamlandırırken karşıt unsurlar üzerine yoğunlaşır (Bilkan, 1998:60). Bu bağlamda *Hayriyye*'de yaratılıştaki farklılık; şeker-soğan (B.19), su-ateş (B.23), kalem-kılıç (B.24), efendi-köle (B.27), âlim-cahil gibi karşıt hâlleri anlatan kavramlarla somutlaştırılmıştır. Mikro âlem olarak bilinen insan da gerek yaratılıştan kaynaklanan üstünlük gerekse çabasıyla elde ettiği başarı ve saygınlık hasebiyle farklı derecelerde görülmüştür. Osmanlı toplumunda Batı toplumlarındaki gibi ayrıştırıcı bir sınıf sistemi olmasa da toplum avam ve havas şeklinde kategorize edilmiştir. İnsanlar arasındaki farklılık nasıl ki zorunlu ve mukadder ise cahil de âlimin yerini alamaz. Çünkü ilim, maddî ve manevî anlamda yücelme, toplumu dönüştürme aracı iken; cehalet bireysel ve toplumsal çöküşün önemli sebeplerindendir:

Bî-merâtib yıkılır kevn ü mekân

‘Âlimün yirini tutmaz nâdân (B.22)

“Bilgiye ulaşma çabası içinde olmama” cehaleti doğuran sebeplerdendir. İlim, uzun zaman diliminde büyük çaba ve mücadele ile elde edilir. Medrese ve tekkelerde zor şartlar içerisinde alınan eğitimle kazanılır. Bu yolun yolcusu olmak isteyen talip, büyük bedeller göze almak durumundadır. Cahilin marifeti reddetme nedeni Nâbî'ye göre bilgiye ulaşmamasıdır. Kişi ulaşamadığı nesne veya durumu cahil tavrı ile değersizleştirerek nefsinin tatmin etmeye çalışır:

Câhilün ma‘rifeti redde sebe[p]6

Dest-res bulmaduğundandır hep (B.334)

“Başkasının yolunu kesme” cehaletle izah edilebilecek davranışlardandır. Sosyal hayatta bu davranış daha çok eşkıyaya şayeste görülmüştür. Eşkıyayı bu yola sevk eden temel dinamiklerden biri cehalettir. “Kadılık Makamına Talip Olma ve Miras Paylaşan Kişi Olmaktan Kaçınma” bahsinde dinin yolunu kesmek, cahilin yol kesmesinden daha kötü görülmüştür. Kadıların, şer‘î mahkemelerde dinî temellere dayandırmak suretiyle aldıkları kararlar, gerek çevre baskısı gerekse yanlış içtihat hasebiyle mesuliyet doğurabilecek şekilde sonuçlanabilir. Bunu müşahede eden Nâbî, cahilin yol kesme davranışını dinî konulardaki içtihat hatalarından ehven-i şer (kötünün iyisi) olarak görmüştür:

Câhilün kat‘-ı tarîki ehven

Reh-zen-i şer‘-i şer‘î olmakdan (B.1231)

“Beyanını yemin ifadesi ile inandırıcı kılma/kuvvetlendirme çabası içinde olma” özelliği cahillerde bulunur. Yemin, genellikle Allah, peygamber, kitap gibi kutsal değerler üzerine yapılır. İslam inancında gereksiz ve yalan yere yemin etmek, doğru görülmemiş ve yeminlerin yerine getirilmesi hususunda inananlar; “*Antlaşma yaptığınız zaman, Allah’ın ahdini yerine getirin ve Allah’ı üzerinize şahit tutarak, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Şüphesiz Allah, yapacağımız şeyleri pek iyi bilir.*”

⁶ Mesnevi beyitleri kendi aralarında uyaklı olduğu için “sebeb” şeklinde kullanılan kelime, “sebeb” olarak değiştirilmiştir.

(Kur'ân-ı Kerim, Nahl, 16/91) ayeti ile uyarılmıştır. *Hayriyye*'nin “Yalan Konuşmayı ve İkiyüzlülüğü Terk Etme” bahsinde cahil, kaba ve inatçı insanların iddialarını güçlendirmek için yemin ettikleri ifade edilir. Çünkü toplumda genellikle inandırıcılığını kaybeden veya ikna kabiliyeti zayıf olan insanlar yemin ifadelerine başvurur. Cahil, kaba ve inatçı insanların ikna kabiliyeti ve inandırıcılığı zayıf olduğu için bu insanlar muhatabını yemin ifadeleri ile ikna etmeye çalışır. Cahilin; kaba ve inatçı insanlarla birlikte tavsif edilmesi, bilgisizliğin kişiyi düşürdüğü hâlin anlaşılması açısından önemlidir:

Bilmeyen câhil ü nâdân u 'anîd
Sözün eyler kasem ile temhîd (B.850)

“Değersiz görülen tip”lerden biri cahildir. “En güzel şekilde yaratılan insanın” (Kur'ân-ı Kerim, Tîn, 95/4) süsü, sahip olduğu değerlerdir. Güzel ahlak, cömertlik ve hoşgörü bunlardan bazılarıdır. *Hayriyye*'de marifet insanın süsü, cehalet ise insanı değersizleştiren hâl olarak telakki edilmiştir. Marifet sahibi olan, kendini ve Rabb'ini bildiği için ölçülü hareket eder. Hâl dili ile temsiliyeti layıkıyla yerine getirir. Toplum nezdinde de mertebelerin yücesine layık görülür. Cahil ise değer eksenli yaklaşımlardan uzak bir yaşam biçimi benimsediği için aşağıların aşağısında olur:

Ma 'rifet zînetidür insânun
Pestdür mertebesi nâdânun (B.332)

Cahilin benzetildiği varlıklardan biri “eşek”tir. Eşek, fabl ve masallarda genellikle “görünüşe göre hüküm veren budala ve kaba insanı sembolize edecek şekilde kullanılır. *Ruhuna zarafet ve asaletin işlenmediği figür olarak görülen eşek*” (Yenen Avcı, 2012:51), *Hayriyye*'de cahilin benzetileni olarak değerlendirilmiştir. *Hayriyye*'de cahil âlime nispetle eşek olarak hatta daha değersiz görülmüştür. Âlim, ilmin sağladığı katkıyla zarafet ve marifet timsali bir varlığa dönüşürken cahil bilgisizlik ve kabahatla eşekten beter bir varlığa dönüşür:

Cühelâ 'âlîme nisbet hardur
Belki hardan da bile ebterdür (B.299)

“Makam ile değer/yücelik elde edeceğine düşünme” anlayışı cehaletle izah edilebilir. Önemli makam ve mevkilerde bulunmak kişiye dünyevî anlamda değer/pâye kazandırma vesilesi olarak düşünülebilir. Bir makamı doğru bir biçimde temsil etmek, liyakat ve ehliyet sahibi olmakla mümkündür. “Şerefü'l-mekân bi'l-mekân”⁷ özlü sözünden anlaşıldığı üzere mekân ve makamlar şerefini temsil eden kişiden almalı yani kişiye şeref kaynağı olamamalıdır. Makamlar geçici olduğu için aksi bir durum söz konusu olduğunda kişi makamını kaybetmekle kalmaz şerefini de kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalabilir. *Hayriyye*'de makamdan üstünlük ve güç alma düşüncesi cahil yaklaşımı olarak değerlendirilmiştir:

Ne kadar bulsa da 'izzet ü şevket
Câhile câh ile gelmez rif'at (B.301)

“Tartışma adabını bilmeme” iletişimin önemli problemlerindendir. Tartışma, sosyal hayatın önemli olgularındandır. “Bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olan”larla yapılan tartışmalar kişiye fayda sağlamadığı gibi zarar da verebilir. Toplumsal hayatta ilmî derinlik gerektiren bir konu hakkında tartışma yapılacaksa bunu konunun uzmanı veya konu hakkında bilgi sahibi olan kişilerle yapmak

7 Mekkânın şerefi orada oturandan gelir.

gerekir. Cahil ile yapılan tartışmada bilgi eksikliği önemli bir problem olarak karşılık bulsa dahi asıl sorun, görgü eksikliğidir:

Sana ta'zîm olunursa ne güzel

İtmeyen câhil ile itme cedel (B.578)

Sonuç

- Nasihatnâmeler genellikle mesnevi şeklinde yazılsa da gazel, kaside, muhammes nazım şekliyle yazılanlar da vardır. Nâbî'nin *Hayriyye*'yi mesnevi nazım şekli ile yazmış olması, genel ve kabul gören anlayış doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir.
- Geçmişten günümüze kadar toplumda yaşanan ahlaki yozlaşma hasebiyle başta Nâbî gibi şairler olmak üzere entelektüel insanlar, öğretici metinler yazarak toplumun ahlaki ilkeler ekseninde kendisini yeniden gerçekleştirmesi konusunda rehber olmuşlardır.
- *Hayriyye*'de öğretici uyarıların kuru nasihat ve telkinlerle değil de estetize edilerek ifade edilmesi, metnin edebî değerini arttırmıştır. Temel dinî kaynakların yanında folklorik unsurlardan deyim, atasözü, gelenek ve göreneklerin doğrudan veya göndermelerle anlatıma dâhil edilmesi ise muhatapta karşılık bulma düzeyini arttırmıştır.
- Nâbî *Hayriyye*'de nasihatler yoluyla oluşturmak istediği ideal insan tipini oğlu Ebü'l-Hayr Mehmet Çelebi'nin şahsında somutlaştırmak istemiştir. Ebü'l-Hayr'ın nazarî ilimlerden çok amelî ilimleri öğrenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu uyarıyla oğlunun cehalet problemini yaşamamasının yanı sıra hayatını kolaylaştıracak ilimlerden istifade etmesini sağlamaya çalışmıştır.
- Cehalet, *Hayriyye*'de müstakil bir bölüm olarak işlenmemiş olsa da mesnevinin başta “Çeşitli İlimleri Öğrenme” bahsinde olmak üzere birçok bölümünde olumsuz bir olgu olarak tasavvur edilmiştir.
- Kavramsal olarak “bilgisizlik” ve “Hak olmayan inanç” şeklinde kategorize edilen cehalet, *Hayriyye*'de daha çok bilgisizlik hâli olarak ele alınmıştır.
- *Hayriyye*'de cehalet sorununun anlaşılması konusunda incelenmesi gereken hususların başında şairin “ilim telakkisi” gelmektedir. Müstakil bir bölüm olarak işlenen ve yüceltilen ilim, çeşitli yönlerle ele alınmıştır. Bu bağlamda ilim öğrenmenin gerekliliği, temel dinî kaynaklar referans gösterilerek anlatılmış; ilim-çaba ilişkisi, ilimde çeşitlilik, derinleşme ve öze inme gibi hususlar açıklanmıştır.
- *Hayriyye*'de cehalet, bir problem olarak sunulurken ilim ile karşılaştırılmıştır. Örneğin ilim varlık, cehalet ise yokluk olarak telakki edilmiştir. Bu yaklaşım cehaletin insan için varoluşsal bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır.
- Bir kavramın insan için taşıdığı değer, hakkında kullanılan benzetme öğeleri ve tavsif ibarelerinden anlaşılır. Bu bağlamda *Hayriyye*'de cehalet; bela zindanı, ölüme sebebiyet veren neşter, yokluk ve zincir gibi olumsuz durumları çağrıştıran kavramlarla benzerlik noktasında ilişkilendirilmiştir.

- Cahil, cehaletin vücut bulmuş hâlidir. Düşünce ve davranışlarıyla eşekten beter görülen cahil için kullanılan; âlim geçinme, bilgiye ulaşma çabası içinde olmama, beyanını yemin ifadesi ile inandırıcı kılma/kuvvetlendirme çabası içinde olma, makam ile değer/yücelik elde edeceğini düşünme, tartışma adabını bilmeme gibi sıfat ve yakıştırmalardan hareketle cehaletin *Hayriyye*'deki yansımaları hakkında fikir sahibi olunabilir.

Kaynakça

- Aça, Mehmet- Gökalp, Haluk- Kocakaplan, İsa (2012), *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ayverdi, İlhan (2005), *Kubbealtı Lügâti Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Bağlıoğlu, Ahmet (2021), "Hacı Bektaş Veli'nin Din Anlayışında Mezhepler Üstü Yaklaşım", *DEÜİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı*, s.s. 389-413.
- Bilkan, Ali Fuat (1998), *Nâbî Hikmet-Şair-Tarih*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çağrı, Mustafa (1993), "Cehâlet", *TDV İslam Ansiklopesli*, C. 7, s.s. 218-219.
- Çelebi, İlyas (2019), "Kelime-i Şehâdet" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2 (ek), s.s. 36-37.
- Güfta, Hüseyin (2004), *Divan Şiirinde İlim*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güfta, Hüseyin (2011), *Divan Şiirinde Cehalet*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karagöz, İsmail- Karaman Fikret-Paçacı, İbrahim-Canbulat, Mehmet-Gelişgen, Ahmet-Ural, İbrahim (2006), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yayınları.
- Kaplan, Mahmut (2015), *Hayriyye-i Nâbî*, Ankara: AKM Yayınları.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (2012), (Haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, Kâfi Sönmez, Musatafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut), Ankara: TDV Yayınları.
- Mengi, Mine (2021), *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara: AKM Başkanlığı.
- Pala, İskender (2017), *Yusuf Nâbî Hayriyye*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pulat, Ali (2017), "Fenâ'nın Dilinden Adem'i Okumak" *Akdemik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 1, S. 1, s.s. 23-29.
- Yenen Avcı, Yıldız (2012), "La Fontaine'in Fabllarında Alegorik Ögeler ve Bunların Temsil Ettiği Değerler", *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. II, s.s. 39-53.
- Yıldırım, Ali (2003), "Zıtlık Kavramı ve Divan Şiirinde Zerre-Güneş Sembolizmi", *Bilig*, S. 25, s.s. 125-138.
- Yılmaz, M. Faik (2003), "Kur'ân'da Cehalet Kavramı" *Dinî Araştırmalar*, C. 5, S. 15, s.s. 181-198.
- Yorulmaz, Hüseyin (1996), *Dîvân Edebiyatında Nâbî Ekolü -Eski Şiirde Hikemiyât-*, Ankara: Akçağ.